

فهرست نویسی کتابهای فارسی و کتابخانه ملی ایران

مرتضی کوکی*

فهرست نویسی کتابهای فارسی براساس قواعد مندرج در سه عنوان کتاب انگلیسی زبان و دو عنوان کتاب فارسی زبان که هر پنج مورد آن اکنون قدیمی شده اند انجام می گیرد. گرانی هزینه فهرست نویسی بنیادین کتابداران را واداشته است که فهرستبرگه های مراکز کتابشناسی معتبر، بویژه، کتابخانه ملی ایران را مورد استفاده قرار دهند. تا خیر در انتشار این فهرستبرگه ها فهرستنویسان را وامی دارد که قسمتی از کتابهای فارسی خود را فهرستنویسی بنیادین کنند. در چنین مواردی پنج کتاب مورد اشاره در فوق و فهرستبرگه های کتابخانه ملی ایران مبنای فهرستنویسی هستند. تغییرات و تفاوتها در قواعد فهرستنویسی و اعمال آن در فهرستبرگه های کتابخانه ملی آنقدر زیاد است که هم فهرستنویسان و هم مدرسین فهرستنویسی را با دشواریهای زیادی مواجه ساخته است. هشت مورد از تفاوتها بعنوان نمونه شرح داده شده و بر ضرورت هماهنگی و تدوین و پخش تغییرات اعمال شده در قواعد فهرستنویسی برای کتابهای فارسی تأکید شده است.

فهرستبرگه های هر کتابخانه، که از متداولترین ابزارهای ذخیره و بازیابی اطلاعاتند، به نحوی تهیه و تنظیم می شوند که اولاً "اطلاعات کتابشناختی کاملی از

*آقای مرتضی کوکی عضو هیئت علمی گروه کتابداری دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز

کتابهای کتابخانه در اختیار خوانندگان قرار داده شود و ثانياً " خوانندگان بتوانند از طرق متفاوت شماره بازیابی کتاب دلخواه خود را بدست آورند اطلاعات کتابشناختی هر کتاب در فهرستبرگه‌ها با نظم و نشانه‌گذاری معینی ارائه می‌شوند. هر فهرستبرگه به مناطق مشخصی تقسیم می‌شود که مهمترین آنها به ترتیب عبارتند از: منطقه عنوان و شرح مسئولیت، منطقه ویرایش، منطقه وضعیت نشر، منطقه صفحه‌شمار، منطقه فروست، و منطقه یادداشتها، هر منطقه بد عناصر معینی اختصاص داده شده است، مثلاً "منطقه وضعیت نشر حداقل شامل سه عنصر محل نشر، نام ناشر، و سال نشر کتاب می‌باشد. پیش از هر منطقه و پیش از هر عنصر نشانه معینی قرار داده می‌شود. مناطق، عناصر درون آنها، و نشانه‌های مربوطه، تماماً " بگونه‌ای قرار دادی، در سطح بین‌المللی پذیرفته شده و در واقع استاندارد هستند.

قواعد مربوط به مناطق، عناصر و نشانه‌های کتابشناختی در پنج کتاب زیر مشخص شده است:

ANGLO-AMERICAN CATALOGING RULES (1967).

قواعد فهرستنویسی انگلو-امریکن (۱۳۵۴).

ISBD (M) = INTERNATIONAL STANDARD BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION (1974)

استاندارد بین‌المللی کتابنامه نویسی برای نشریات تک نگاشتی (۱۳۶۳).

ACCR = ANGLO-AMERICAN CATALOGING RULES (1978).

از پنج کتابی که در بالا ذکر شد آنها که به زبان انگلیسی هستند کاربرد بسیار محدودی دارند. زیرا اولاً " همه فهرستویسان توانایی خواندن و درک قواعد فهرستنویسی به زبان انگلیسی را ندارند و ثانياً " این قواعد، به دلیل عدم پایبندی نویسندگان و ناشران ایرانی به ضوابط چاپ کتاب، برای فهرستنویسی کتابهای فارسی همواره مفید نیستند.

هر یک از دو کتاب فارسی فوق‌الذکر نیز محدودیتهای خاص خود را دارند: کتاب قواعد فهرستنویسی انگلو-امریکن تنها ۱۲۶ قاعده اول از ۲۷۲ قاعده متن انگلیسی را ترجمه کرده و فاقد مثالهای فارسی برای قواعد ذکر شده است. مهمتر اینکه قواعد نشانه‌گذاری آن مناسب دوران قبل از به کارگیری کامپیوتر در کتابخانه‌هاست. کتاب استاندارد بین‌المللی کتابنامه نویسی برای نشریات تک‌نگاشتی نیز که با تیراژ محدود منتشر شده است، به دلیل انتشار قواعد جدید مندرج در 2 AACR اکنون تقریباً قدیمی شده است.

به دلیل مشکلات ذکر شده در بالا، و به دلیل گران تمام شدن فهرستنویسی بنیادین اکثر کتابخانه‌ها ترجیح می‌دهند که از روی فهرستبرگه‌های تهیه شده توسط مؤسسات دیگر نسخه برداری کنند. این فهرستبرگه‌ها توسط مراکز کتابشناسی معتبر مانند مرکز خدمات کتابداری، کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها و کتابخانه ملی ایران تولید و به صورت کتابهایی با نظم خاص و در فواصل زمانی معین منتشر می‌شوند. نسخه برداری از فهرستبرگه‌های چاپی سایر مؤسسات نیز مشکلات خاص خود را دارد. این گونه فهرستها جامع نیستند و معمولاً "خیلی دیر منتشر می‌شوند. برای نمونه در حالی که کتابشناسی ملی ایران کتب دریافتی و ثبت شده در کتابخانه ملی در سال ۱۳۶۱ را ۳۵۵۱ عنوان گزارش می‌کند و اعلام می‌دارد که تعداد کتب منتشره در سال ۶۱ بسیار بیشتر از این رقم است (وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۶۳، ص. ۴۵، ۵) اما صورت کتابهای فهرست شده کتابخانه ملی در سال ۶۱، تنها ۱۰۲۹ عنوان یعنی حدود یک سوم کتابهای منتشره در همین سال را در بردارد. در سالهای ۶۵ و ۵۹ نیز اوضاع به همین منوال بوده است. از ۱۳۸۵ عنوان کتاب منتشره در سال ۱۳۶۵، تنها ۵۹۹ عنوان فهرست شده و در مقابل ۳۵۵۳ عنوان مندرج در کتابشناسی ملی ایران سالهای ۵۹-۱۳۵۸ تنها ۵۰۶ عنوان فهرست شده است. این در حالی است که تعدادی از این فهرستبرگه‌ها مربوط به سالهای قبل است، مثلاً "از تعداد ۲۸۸ فهرستبرگه که به عنوان نمونه در کتابشناسی ملی ایران، نیمه اول سال ۶۲ بررسی شد، تعداد ۲۱ فهرستبرگه مربوط به سالهای ۴۹ تا ۶۱ بودند. اشکال دوم، تأخیر در انتشار این صورتهاست. کتابشناسی ملی ایران، که در شکل جدید، کتابهای منتشره را به صورت فهرستبرگه معرفی می‌کند، شماره مربوط به سال ۱۳۶۲ را در ۱۳۶۵ منتشر کرده و در سال ۱۳۶۷، نیمه اول مربوط به سال ۶۳ را منتشر کرده است. به این ترتیب، تهیه برگه‌های آماده یا نسخه برداری از فهرستبرگه‌های چاپی سایر مراکز نیز از مشکلات فهرستنویسی کتابخانه‌ها چندان نمی‌گاهد.

به دلایل مذکور در بالا، کتابخانه‌ها همواره ناچارند قسمتی از کتابهای فارسی خود را فهرست‌نویسی بنیادین نمایند. به هنگام فهرست‌نویسی بنیادین، فهرست‌نویس می‌تواند به دوروش عمل کند: یکی اینکه با بررسی فهرستبرگه‌های چاپی کتابشناسی ملی و مرکز خدمات کتابداری، قواعدی برای خود استخراج نماید و فهرست‌نویسی را بر پایه این قواعد انجام دهد. اما بررسی این فهرستبرگه‌ها نشان می‌دهد که قواعد مستخرج از بعضی فهرستبرگه‌ها، توسط قواعد مستخرج از فهرستبرگه‌های دیگر نقض

می‌شوند .

روش دوم ، فهرستنویسی مبتنی بر قواعد مندرج در کتابهایی است که در آغاز به آنها اشاره شد . جدیدترین این قواعد که تازه‌ترین روشهای نشانه‌گذاری را نیز در بردارد ، قواعد مندرج در AACR 2 است . فهرست‌نویس باید این قواعد را به زبان انگلیسی بخواند ، بفهمد و برای استفاده در فهرستنویسی فارسی تعبیر و تفسیر کند . این قواعد ، گرچه برای استفاده در سطح بین‌المللی تدوین شده‌اند ، اما بی‌نظمی‌های موجود در چاپ کتابهای فارسی استفاده از آنها را برای کتابهای فارسی تا اندازه‌ای دشوار می‌سازد . هنگامی که فهرست‌نویس براساس این قواعد ، به فهرستنویسی آن قسمت از کتابهای خود که توسط مراکز دیگر فهرست شده‌اند اقدام می‌کند بزودی به تناقضات موجود میان فهرستنویسی بنیادین خود و فهرست‌برگه‌های چاپی مرکز خدمات کتابداری و کتابخانه ملی ، به عنوان دو مرکز مهم فهرستنویسی ، پی می‌برد . البته علت بسیاری از این تناقضات روشن است ، زیرا در مقدمه کتابشناسی ملی ایران ، نیمه اول سال ۶۲ توضیح داده شده که در فهرست‌برگه‌های مندرج در این کتابشناسی ، از " . . . استانداردهای بین‌المللی کتابنامه نویسی (ISBD'S) ، آخرین ویرایش قواعد فهرستنویسی انگلو-آمریکن ، با در نظر گرفتن قواعد فهرستنویسی فارسی که نتیجه تطبیق ویژگیهای زبان فارسی و انتشارات ایرانی با این قواعد بین‌المللی است " استفاده شده است (وزارت فرهنگ و آموزش عالی ، ۱۳۶۵ ، ص ۸۰) . یعنی قواعد فهرستنویسی انگلو-آمریکن توسط کتابخانه ملی ایران طوری تغییر داده شده‌اند که با ویژگیهای زبان فارسی و انتشارات ایرانی تطبیق نماید . اگرچه با این توضیح ، بسیاری از اختلافات موجود بین قواعد AACR2 و فهرست‌برگه‌های چاپی کتابشناسی ملی ایران موجه جلوه می‌کند ، اما موارد زیر که کتابشناسی ملی ایران سال ۶۲ آمده است نشان می‌دهد که همه تفاوتها زاینده قواعد فهرستنویسی موجود در کتابخانه ملی ایران نیستند :

۱ . تغییراتی که کتابشناسی ملی در قواعد AACR 2 بوجود می‌آورد آنچنان متفاوت و متنوع است که تعیین حدود آن برای فهرستنویسان کتابخانه‌های دیگر بسیار دشوار است . مثلاً " قاعده 21.1A1 در AACR 2 ، گردآورنده را در صورتی مؤلف حقیقی می‌داند و سرشناسه قرار می‌دهد که گردآورنده ، گردآورنده کتابشناسی باشد (قواعد فهرستنویسی انگلو - آمریکن ، ۱۳۶۸) در حالی که کتابشناسی ملی ایران ، بارها گردآورنده را سرشناسه کتابهای غیر از کتابشناسی قرار داده است ، مانند فهرست‌برگه‌های مربوط به کتابهای " پادنامه

علامه امینی: مجموعه مقالات تحقیقی " و " کلمات قصار حسین بن علی علیه السلام با ترجمه فارسی و انگلیسی و رباعیات فارسی ". همچنین، 2 AACR آوردن نام مترجم را، حتی به عنوان شناسه افزوده مشروط به شرایط خاصی نموده، اما کتابشناسی ملی بعضاً مترجمین را سرشناسه آورده است، مثل مدخل شماره ۶۲۵/۱۳۶ که در آن مترجم سرشناسه است. به این ترتیب، فهرست نویسی نمی‌داند که تحت کدام شرایط، گردآورنده و مترجم در سرشناسه واقع می‌شوند.

۲. عناوینی که دارای عنوان برابری هستند، یعنی در قسمت عنوان با کلمه " یا " از هم جدا می‌شوند مطابق با قاعده 1.1B1 باید با یک "، " قبل و بعد از کلمه " یا " مشخص شوند. در کتابشناسی ملی ایران عناوینی هستند که چنین نشانه‌گذاری شده‌اند مانند فهرستبرگه شماره ۲۰۲/۰۲۰ که در آن عنوان چنین است:

" اصول مقدمات کتابداری، یا، کتابداری " و عناوینی وجود دارند که فاقد چنین نشانه‌هایی هستند، مانند کتاب " درس‌هایی پیرامون ولایت فقیه یا حکومت اسلامی در عصر غیبت ".

۳. نشانه پیش از اطلاعات دیگر عنوان که باید دو نقطه باشد در برخی از فهرستبرگه‌ها نقطه کاما است. مثلاً در برگه مربوط به کتاب " فتننامه کلات: نمایشنامه " این نشانه درست بکار رفته اما در برگه کتاب " کاپیتولاسیون؛ نمایشنامه در ۵ پرده " نشانه، نقطه کاما است در حالی که باید دو نقطه باشد.

۴. قاعده 1.2B1 نوشتن شرح ویرایش را به همان صورتی که در مطلب یافت می‌شود، تجویز می‌کند، در حالی که در فهرستبرگه‌های شماره‌های ۶۵۸ و ۶۵۸/۴ به ترتیب شرح ویرایش به این صورت دیده می‌شود: [ویرایش ۲] با تجدید نظر کلی، [ویرایش ۹] با تجدید نظر کامل، در این حال این سئوالات مطرح می‌شود که چرا شرح ویرایش به همان صورتی که در کتاب وجود دارد نوشته نشود و اگر کلمه ویرایش خود به معنای چاپ با تجدید نظر است، نوشتن عبارات ویرایش با تجدید نظر کامل یا کلی چه موردی دارد و اصولاً چرا اشکال متفاوتی برای بیان ویرایش بکار رفته است.

۵. در کتابشناسی ملی ایران، گهگاه یک ناشر با دو شکل آمده است. در مدخل شماره ۱۷/۱۳۵ ناشر به صورت: مرکز اسناد و مدارک علمی آمده و در مدخل شماره ۲۵۰/۷ و برخی مدخل‌های دیگر، همان ناشر به این شکل نوشته شده؛ وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز اسناد و مدارک علمی.

۶. در برگه کتاب " سرمشق نستعلیق " صفحه شمار به این صورت است. ا. ج.

(بدون صفحه شمار) ، و در برگه کتاب " کتاب ویتراوی با ۳۴ طرح و تابلوی رنگی " صفحه شمار این چنین است : ا.ج . (بدون شماره گذاری) . در برگه کتاب " تکمد modellina " صفحه شمار عبارت است از : ا.ج . (شماره گذاری گوناگون) و در برگه " گلدوزی مدرن " ، ا.ج . (صفحه شمار گوناگون) . برای هر دو مورد ، باید اشکال یکسانی انتخاب شود .

۷. در یادداشت مندرجات ، کتابشناسی ملی ایران گاهی میان اجزاء مختلف مندرجات ، به روال گذشته ، نشانه " . - " می‌گذارد ، مانند یادداشت مندرجات کتاب " الاشارات و التنبیهات " و گاهی مطابق قواعد جدید AACR 2 ، تنها " - " می‌گذارد ، مانند یادداشت مندرجات کتاب " منطق نوین : مشتمل بر اللغات المشرقیه فی الفنون المنطقیه " AACR 2 مطابق مثالهای موجود زیر قاعده 2.7 B18 ، تنها نشانه " - " بکار می‌برد .

۸. برخی از موضوعها دارای شکلهای یکسان نیستند . موضوع اول کتاب " بوی درخت گویا و " عبارت است از : گارسیا مارکز ، گابریل ، ۱۹۲۸ - Garcia Margues - Gabriel - مصاحبهها " ، یعنی تقسیم فرعی مصاحبهها بعد از نام خارجی شخص آمده ، اما در کتاب " نصف شب است دیگر شوایتزر " ، موضوع به این صورت است : " شوایتزر ، آلبرت ، ۱۸۷۵ - ۱۹۶۵ - نمایشنامه " Schweitzer, Albert یعنی تقسیم فرعی نمایشنامه قبل از نام خارجی شخص آورده شده است .

هشت مورد بالا که تنها نمونه‌ای از موارد فراوان است نشان می‌دهد که قواعد بکار رفته در فهرستبرگه‌های کتابشناسی ملی ایران ، علاوه بر تفاوتی که با قواعد AACR 2 دارند ، خود نیز فاقد یکدستی لازم هستند . دلیلی که برای این مسئله می‌توان اندیشید این است که ، با قواعد فهرستنویسی فارسی مورد اشاره در کتابشناسی ملی ایران هنوز مدون نشده و در اختیار همه فهرستنویسان آن کتابخانه قرار نگرفته ، و یا آنکه فهرستنویسان ارشد کتابخانه ملی که کاربازبینی فهرستبرگه‌های فهرستنویسان دیگر را برعهده دارند ، در بازبینی اطلاعات و نشانه‌های فهرستبرگه‌ها دقت عمل لازم را مبذول نمی‌دارند .

مشکلاتی که مورد بحث قرار گرفت ، تنها به امر فهرستنویسی کتابها محدود نمی‌شود . مدرسین دروس آماده سازی ۱ و ۲ نیز با این مشکلات روبرو هستند و ناچارند که در تدریس قواعد فهرستنویسی سه شکل را به دانشجویان تدریس کنند : شکل قدیم این قواعد ، شکلی که توسط کتابشناسی ملی به کار برده می‌شود و آمیزه‌ای از قواعد و

نشانه‌گذاری قدیم و جدید است ، و شکلی که قواعد 2 AACR پیشنهاد می‌کنند . این امر نه تنها باعث اتلاف وقت مدرس می‌شود ، بلکه ماهه سردرگمی و گیجی دانشجو نیز می‌گردد .

بر اساس مجموعهٔ مسائلی که ذکر شد کتابخانه ملی نخست می‌باید کتابی در مورد ضوابط و قواعد فهرست‌نویسی فارسی منتشر کند و پس از آن باید در فواصل زمانی معین تازه‌های قواعد فهرست‌نویسی فارسی را در بولتن خبری به اطلاع کتابداران برساند . نیاز به یکدست شدن قواعد فهرست‌نویسی برای راه‌اندازی شبکه اطلاع‌رسانی و برای کامپیوتری کردن اطلاعات کتابخانه‌های ایران رو به تزاید است ، و قواعد فهرست‌نویسی نیز مرتباً " تغییر می‌کنند . در چنین وضعیتی کتابخانه ملی باید مجاری ارتباطی سریع و مشخصی برای پاسخگویی به سئوالات فهرست‌نویسان و مدرسه‌ن فهرست‌نویسی کشور تدارک ببیند . این امر می‌تواند از طریق ایجاد مرکزی برای تحقیق و روزآمد کردن قواعد فهرست‌نویسی فارسی و پاسخگویی به این سئوالات ، در کتابخانه ملی ، به انجام رسد . تشکیل سمینارهای منظم ، مثلاً " سالانه ، جهت تبادل نظر و برقراری ارتباط با فهرست‌نویسان و مدرسین فهرست‌نویسی نیز کمک بسیار بزرگی در راه انجام مقاصد ذکر شده است .

در صورتی که در شرایط کنونی ، امکان انجام هیچ‌یک از پیشنهادهای فوق‌الذکر وجود ندارد ، کتابخانه ملی باید تلاش کند که کتابشناسی ملی ایران را هر چه سریعتر و صحیح‌تر و به هنگام‌تر منتشر کند . شک نیست که انتشار سریعتر کتابشناسی ملی ، با کمبود امکانات ، امری است خارج از ارادهٔ کتابداران کتابخانه ملی ، اما صحیح‌تر منتشر کردن آن ، صرف‌نظر از اغلاط چاپی ، کاملاً " به کتابداران این کتابخانه مربوط است . برای موفقیت در انجام این کار توجه و عمل به دو نکته ضروری است : تحقیق و تدوین قواعد خاص فهرست‌نویسی کتابهای فارسی و انتشار این قواعد ، و بازرسی و مرتب برای هماهنگ ساختن فهرست‌برگه‌های فهرست‌نویسان کتابخانه ملی ایران .

منابع

ایران . وزارت فرهنگ و آموزش عالی . کتابخانه ملی ایران . کتابشناسی ملی ایران ۱۳۶۱ شماره ۵۰ - تهران : کتابخانه ملی ایران ، ۱۳۶۳ - ص . ۴۰۵

ایران . وزارت فرهنگ و آموزش عالی . کتابخانه ملی ایران . کتابشناسی ملی ایران ۱۳۶۲ نیمه اول شماره ۵۱ - تهران : کتابخانه ملی ایران ، ۱۳۶۵ - ص . ۸۰

ایران . وزارت فرهنگ و آموزش عالی . کتابخانه ملی ایران . صورت کتابهای فهرست شده در سال ۱۳۶۱ ، شماره ۳۶ - تهران : کتابخانه ملی ایران ، ۱۳۶۵ .

فدراسیون بین‌المللی انجمنهای کتابداری (ایفلا) . استاندارد بین‌المللی کتابنامه نویسی برای نشریات تک نگاشتی / ترجمه از : مرتضی کوکبی ، با مثالهای مناسب کتب فارسی . - اهواز : دانشگاه شهید چمران (اهواز) . کتابخانه مرکزی ، [۱۳۶۳] .

قواعد فهرستنویسی انگلو - امریکن / تهیه شده بوسیله انجمن کتابداران امریکا . . . [و دیگران] ، مترجمان مهوش ابولضیاء . . . [و دیگران] ؛ ویراستار فریدون بدره‌ای . - تهران : مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی . مرکز خدمات کتابداری ، ۱۳۵۴ .

قواعد فهرستنویسی انگلو - امریکن ، ۱۹۸۲ : فصل‌های اول و دوم / ترجمه و مثالهای فارسی از : مرتضی کوکبی . - [اهواز] : دانشگاه شهید چمران ، ۱۳۶۸ .

Anglo - American Cataloging Rules / Prepared by the A.L.A. ... [et al.] ; General editor: Summer Spalding. - Chicago: A.L.A, 1967.

Anglo- American Cataloguing Rules / Prepared by the American Library Association ... [et al.] ; edited by

Michael Gorman And paul W. Winkler. - 2nd ed. - London: the Library Association, 1978.

International Federation of Library Associations (IFLA)
International Standard bibliographic description (For
monographic publications). - London: IFLA Committee on
cataloguing, 1974.

پښتونستان د علومو او مطالعاتو مرکز
پرتال جامع علوم انساني